

УДК 910.1

М.В. Багров, Б.О. Вахрушев, О.Б. Швець

УКРАЇНСЬКІ ПАРАЛЕЛІ АКАДЕМІКА В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Н.В. Багров, Б.А. Вахрушев, А.Б.Швец

УКРАИНСКИЕ ПАРАЛЛЕЛИ АКАДЕМИКА В.И. ВЕРНАДСКОГО

Таврический национальный университет имени В.И.Вернадского, Симферополь

Статья посвящена украинскому периоду жизни и научного творчества академика В.И.Вернадского. Проведен анализ основных этапов деятельности В.И.Вернадского в киевский, полтавский и крымский периоды его жизни.

Ключевые слова: Вернадский, ноосфера, геология, география.

M. Bagrov, B. Vakhrushev, O. Shvets

UKRAINIAN PARALLELS OF ACADEMICIAN V. VERNADSKY

Taurida V.Vernadskyi National University, Simferopol

The article is devoted to the Ukrainian period of Academician V.I. Vernadsky's life and scientific work. The main stages of Vernadsky's scientific work in Kiev, Poltava and Crimean periods of his life has been analyzed.

Keywords: Vernadsky; noosphere; geology; geography.

12 березня 2013 р. виповнилося 150 років від дня народження великого сина Землі, основоположника комплексу сучасних наук – геохімії, біогеохімії, радіогеології та інших, творця багатьох наукових шкіл, академіка Петербурзької академії наук, Академії наук, засновника і першого президента Української академії наук **Володимира Івановича Вернадського**.

Його ідеї відкрили людям нові горизонти пізнання природи й суспільства, відіграли видатну роль у становленні сучасного наукового бачення світу. В.І. Вернадський розробив учення про біосферу, її еволюцію у ноосферу, де людські розум і діяльність стануть самостійним фактором розвитку, порівнянні за силою дії на природу з геологічними процесами.

Життя цієї людини стало взірцем величезного історичного оптимізму та любові до людини. Інакше важко зрозуміти сенс щоденної напруженої праці Володимира Івановича на ниві науки, яка формувалася в роки лихоліть двох світових та громадянської воєн, проте зорієнтованої в майбутнє царство розуму.

У просторі особистої долі Володимира Івановича Вернадського виявляються такі точки, поєднавши які можна визначити не лише історію, а й географію становлення його наукового світогляду. Ці паралелі життя академіка простежуються і в російській, і в українській його частинах.

Україна в житті Володимира Івановича стала сакральним місцем, оскільки на цій землі формувалось родинне коріння Вернадських. Прадід Володимира Івановича був запорізьким козаком, а дід – військовим лікарем, який брав участь у походах О.В. Суворова і оселився наприкінці своєї військової кар'єри в Києві. Киянами були батько й мати майбутнього академіка, причому батько, Іван Васильович Вернадський, отримав історико-філологічну освіту в Київському університеті, в 1850 р. став професором Московського університету, а у 1856 р. переїжджає до Петербурга, де й народився Володимир Іванович Вернадський. До свого українського маєтку, розташованого неподалік містечка Шишаки на Полтавщині, академік Вернадський намагався приїздити щоліта, якщо не бував у зарубіжних експедиціях. Тут, на Полтавщині виявляється українське коріння і в дружини академіка – Наталії Єгорівни Старицької, яка походить із старовинного українського старшинсько-дворянського роду.

В Україні паралелі особистої долі Володимира Вернадського пройшли не лише через Київ. Роки його учнівства пов'язані також з Харковом, де юний Вернадський навчався у класичній гімназії. А початок самостійної наукової діяльності пов'язаний з вивченням ґрунтів Полтавщини у знаменитих Докучаєвських експедиціях.

У Петербурзькому університеті, куди В.І. Вернадський вступив у 1881 р. на природниче відділення фізико-математичного факультету, його науковий світогляд формувався у колі осіб, які групувалися навколо видатного російського вченого-ґрунтознавця Василя Васильовича Докучаєва. Саме В.В. Докучаєва назве він своїм учителем. Під впливом цього видатного вченого у молодого дослідника склалися уявлення про взаємовідносини живих істот з оточуючим середовищем з урахуванням їхнього активного впливу на процеси ґрунтоутворення.

В академічному середовищі Петербурга і в польових умовах Докучаєвських експедицій в Україні формувалася, на думку багатьох дослідників творчості Вернадського, не лише наукове, а й духовне

© **М.В. Багров, Б.О. Вахрушев, О.Б. Швець, 2013**

обличчя дослідника природи, вироблявся моральний ідеал, який він назвав в одному із своїх листів «ідеалом особистої святості» (1886 р.) і вбачав його в тому, щоб зробити якомога більше доброго, чесного, високого, щоб помираючи можна було сказати: «Я зробив все, що міг зробити, я не зробив нікого нещасним. Я постарався, щоб після моєї смерті до тієї ж мети на моє місце стало багато таких же, ні – кращих працівників, ніж яким був я» [1, с. 490].

У 1888 р. вийшла перша самостійна праця В.І. Вернадського за матеріалами Докучаєвської експедиції - «О фосфоритах Смоленской губернии». В цій роботі він згадує унікальний природний комплекс Катеринославського повіту.

Від 1890 до 1909 рр. Вернадський продовжує брати участь і сам організовує польове ґрунтово-геологічне дослідження ландшафтів Дрогобича, Борислава, Кременчука, Лубен, Пирятина, Ісачівського пагорба в долині Дніпра, Житомирської губернії, на Волині, в долині річки Тетерів та ін. В результаті цих експедицій була укладена перша в царській Росії 10-верстна карта Полтавської губернії, започатковано створення багатотомного видання результатів експедиції «Материалы для оценки земель Полтавской губернии» (І.В. Вернадський написав 15-й том), формувались і передавались до Полтавського природничо-історичного музею, біля витоків якого він стояв разом з В.В. Докучаєвим, колекції ґрунтів, гірських порід, гербарії, археологічна карта стародавніх культур, які залишили слід на території Полтавщини.

Наукові дослідження українських земель та інших територій Російської імперії були узагальнені у фундаментальних монографіях вченого – «Основы кристаллографии» (1903) та «Опыт описательной минералогии» (1909). Юнацьке захоплення мінералогією та ґрунтознавством стали основою для створення концепції Вернадського про живу речовину і вчення про біосферу.

В Україні В.І. Вернадського застали переломні події осені 1917 року. Через погіршення здоров'я і різку зміну політичної ситуації в країні він змушений був від'їхати в рідні Шишаки. Тут він продовжив роботу над книгою про живу речовину, яку розпочав ще влітку того ж року. Проте працю всього життя йому довелося призупинити заради створення національних наукових організацій – Української академії наук, Національної наукової бібліотеки, яка нині носить його ім'я, Національного музею, національних вищих навчальних закладів.

Концепція побудови Академії наук в Україні базувалась на багаторічному вивченні Володимиром Івановичем історії виникнення й розвитку Петербурзької та інших академій світу. Він критично проаналізував досвід академій наук Європи та Північної Америки, став першим істориком науки, хто зрозумів та обґрунтував наукову ефективність державного започаткування в організації та фінансуванні академічної науки.

Концептуальна структура побудови Академії наук в Україні за пропозицією В.І. Вернадського мала вирішувати три рівні завдань: *економічні* – дослідження продуктивних сил країни та її природних багатств, економіко-статистичне вивчення населення, способів розвитку продуктивності праці і самодостатності держави; *історико-культурні* – дослідження національної самосвідомості й культури, минулого і сучасності України; *гуманістичні* – науково-практичні вишукування в інтересах розвитку матеріального й духовного життя людей.

Для втілення у життя завдань, поставлених перед Академією та системою наукових закладів, пов'язаних з нею, В.І. Вернадський вважав неодмінною умовою надання широкої автономії академічним закладам.

14 листопада 1918 р. гетьман Павло Скоропадський підписав «Закон Української держави про заснування Української академії наук у Києві». За два тижні окремим законом були затверджені Статут і штати Української академії наук, а 30 листопада 1918 р. академік В.І. Вернадський був затверджений Головою-президентом Української академії наук.

Створення національної академії наук у складний період економічної й політичної кризи в Україні стало видатною подією в інтелектуальному житті країни. Відбулось об'єднання наукових сил України, була створена інформаційна інфраструктура для академічних досліджень (національна бібліотека, ботанічні й акліматизаційні сади, біологічні станції, обсерваторія, лабораторії й кабінети, науково-дослідні музеї та інститути при них, друкарня, окремі фундаментальні й прикладні інститути, зокрема фізико-географічний та ін.).

Велике значення для розвитку науки й культури в Україні має діяльність В.І. Вернадського щодо створення бібліотеки Академії наук. Він уклав Статут бібліотеки, приділяв велику увагу комплектуванню її книгами. Він домагався для бібліотеки законодавчого права на отримання обов'язкових примірників усіх друкарських видань. Надбанням національної наукової бібліотеки стали найцінніші книжкові й рукописні зібрання колишньої Київської духовної академії (на основі якої була створена бібліотека XVII - XVIII ст.

відомої Києво-Могилянської Академії). Передача цієї найціннішої історичної реліквії академічній бібліотеці дала змогу зберегти як її саму, так і велику архітектурну пам'ятку 18 ст. - споруду Києво-Могилянської Академії [2, с.3].

У 1919 р. В.І. Вернадський заснував Комісію з вивчення природних продуктивних сил України. Як головний напрям роботи цієї комісії було намічено дослідження проблем електрифікації України, питань використання вод Дніпра для енергетики, тобто було започатковано вивчення сировинних ресурсів України, їх освоєння та раціональне використання з метою піднесення економіки. Збереглася записка В.І. Вернадського, яка дає уявлення про наукову діяльність Української Академії наук цього періоду. «Нині триває, - йдеться в ній, - вивчення флори, фауни, мінералогії України, подані до друку роботи про біле й сіре вугілля України, закінчено і частково подано до друку роботу з її гідрології, корисних копалин, будівельних матеріалів, готуються наукові словники українсько-російський та російсько-український, історичний словник української мови, видаються пам'ятки історичні та історико-юридичні, організуються музеї та гербарії, вивчаються властивості донецького вугілля та ін. Робота знаходиться в повному розпалі. Новий науковий центр створено» [3, с. 147].

19 липня 1893 р. Володимир Іванович вперше ступив на Кримську землю. Розпочалися перші кримські паралелі академіка.

20 липня він прибув до Карабаху поблизу Алушти – маєтку академіка П.І. Кеппена, видатного вченого, одного із засновників Російського географічного товариства. З перших же кримських маршрутів В.І. Вернадський закохався у Крим – чудову природничо-наукову лабораторію просто неба [4, с. 16].

Наступний його приїзд на півострів відбувся у 1897 р., під час якого вчений проклав свій перший кримський науковий маршрут, який пройшов через Севастополь, Сапун-гору, Херсонес, мис Фіолент, Байдарську долину, околиці Бахчисараю, східне куестове передгір'я, гору Агармиш, Старий Крим і Феодосію. У Феодосії він зустрівся з видатними геологами, майбутніми академіками М.І. Андрусовим та О.П. Павловим.

Завершено було цей маршрут на Керченському півострові, де разом зі своїми співробітниками С.П. Павловим та Я.В.Самойловим вивчав мінералогію Булганацької, Єнікальської й Тарханської груп грязьових вулканів, а також берегові родовища Керченських залізних руд і деякі ділянки проявів сірки. Згодом багато грязьових сопок Керченського півострова отримали імена вчених-геологів, пов'язаних з Кримом, серед них є і сопка Вернадського.

У 1912, 1914, 1916 рр. були цілеспрямовані відвідування Криму, пов'язані з геологічними екскурсіями до Гаспри, Батилиману, Чатирдагу, Ай-Петрі, а з січня 1920 р. розпочався особливий етап кримського періоду В.І. Вернадського, головними паралелями в якій стали:

- Початок роботи у Таврійському університеті в Сімферополі, відкритому в 1918 р. за безпосередньої участі Вернадського. 14 лютого 1920 р. на засіданні Вченої ради фізико-математичного факультету його було рекомендовано на посаду ординарного професора на кафедрі геології, яку він, власне, створив на природничому відділенні. 10 жовтня того ж року В.І.Вернадського було обрано ректором університету. На той час Таврійський університет був одним з найбільших вищих учбових закладів півдня України;

- Організація Комісії з вивчення природних продуктивних сил Криму (голова комісії);
- Розробка основ нової науки «Геохімії»;
- Робота над темою «Жива речовина з геохімічної точки зору»;
- Осмислення й написання розділів учення про біосферу та її найвищий прояв – ноосферу: «... нині ми переживаємо нову геологічну еволюційну зміну біосфери. Ми входимо у ноосферу» [4, с. 210].

- Створення Кримської наукової школи академіка Вернадського, з якою пов'язані імена академіків О.Є. Ферсмана, Д.І. Щербакова, В.І. Лучицького, професорів мінералога С.П. Попова, геолога Я.В. Самойлова – одного з основоположників біогеохімії, П.А. Двойченка – першого декана географічного факультету в Таврійському університеті, геолога й гідролога Р.Р. Виржиковського, гідролога С.В. Альбова, геолога-геоморфолога, лауреата державної премії СРСР, творця вчення про пустелі Б.О.Федоровича, геолога-мінералога П.І.Мурзаєва, геолога-палеонтолога О.І. Моїсєєва та інших.

Наведені факти – це лише побіжний погляд на тлі величезної кількості літературних джерел, присвячених постаті Володимира Івановича Вернадського. Осмислення його спадку – найважливіше моральне завдання, яке стоїть перед науковою спільнотою України. Можна із впевненістю сказати, що українські, і, зокрема, кримські паралелі академіка Вернадського – це міцна географічна основа розвитку суспільства і науки в нашій країні.

Література

1. Философские мысли натуралиста / В.И.Вернадский. – М.: Наука, 1988. – 520 с.
2. Енциклопедія сучасної України. Т 1. – К.: Наукова думка, 2001. – 824 с.
3. Володимир Іванович Вернадський і Україна. Т.1, кн.1: Володимир Іванович Вернадський. Науково-організаційна діяльність (1918-1921) / НАН України. – К., 2011. - 699 с.
4. В.И.Вернадский и Крым. Люди, места, события / Н.В.Багров, В.Г.Ена, В.В.Лавров и др. - 2-е изд. – К.: Лыбидь, 2012. – 248 с.

Таврійський національний університет імені В.І.Вернадського,
Сімферополь

Стаття надійшла до редакції 28.03.2013

УДК 502/504:008

Л. Г. Руденко

**НООСФЕРНАЯ ФИЛОСОФИЯ В. И. ВЕРНАДСКОГО – ФУНДАМЕНТ
УСТОЙЧИВОГО (СБАЛАНСИРОВАННОГО) ПЛАНЕТАРНОГО РАЗВИТИЯ**

Л. Г. Руденко

**НООСФЕРНАЯ ФИЛОСОФИЯ В. И. ВЕРНАДСКОГО – ФУНДАМЕНТ УСТОЙЧИВОГО (СБАЛАНСИРОВАННОГО)
ПЛАНЕТАРНОГО РАЗВИТИЯ**

Институт географии Национальной академии наук Украины, Киев

В статье характеризуется нынешний этап развития человечества в контексте взаимодействия Общества и Природы и его последствий. Отмечается важность выбора правильных учений о стратегии развития человечества. В этой связи подчеркивается важность и актуальность учения академика В.И. Вернадского о биосфере и ноосфере. Ноосферная парадигма развития человечества трансформировалась от идей В.И.Вернадского через труды участников Римского клуба, последующие международные форумы в понятие устойчивого (сбалансированного) развития, конкретизированное в «Повестке для на XXI век». В Украине разработана Концепция устойчивого развития. Требуется признание ее на государственном уровне среди всех слоев населения и внедрение через разработку Стратегии и Национального плана действий по реализации их положений с учетом творческих разработок В.И.Вернадского, относящихся к ноосферному мировоззрению.

Ключевые слова: *ноосфера; взаимодействие; Природа; Общество.*

L. Rudenko

V. VERNADSKY'S NOOSPHERE PHILOSOPHY – FOUNDATION OF SUSTAINABLE (BALANCED) GLOBAL DEVELOPMENT

Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

The paper characterizes the present stage of social development in the context of interaction between Society and Nature and its consequences. The importance of the right choice in the strategic human development sciences has been highlighted. In that context, the significance and relevance of Academician V.I. Vernadsky teachings about biosphere and noosphere has been emphasized. Noospheric paradigm of human social development has transformed from V. Vernadsky's ideas through the work of the Rome club's subsequent international forums into the concept of sustainable (balanced) development, subsequently crystallized in the "Agenda for the XXI century". The concept of sustainable development has been developed in Ukraine. Its recognition on the state level throughout the whole population and its implementation through the development of the Strategy and National Action Plan is required for their realization considering the creative Vernadsky's research regarding the noosphere views.

Keywords: *noosphere, interaction, Nature, Society.*

Нынешний этап развития человечества характеризуется сложнейшими нежелательными последствиями, возникшими в процессе взаимодействия Общества и Природы. Они фактически сформировали группы кризисов, имеющих планетарное и региональное проявление. Основными из них являются: ресурсный, энергетический, экологический, демографический и все более обостряющийся геополитический. Таким образом, кризисы давно формируют ключевые пункты международной повестки дня.

В поиске выходов из сложнейших проблем состояния человечества предлагаются различные пути. Они касаются геополитических, организационных, технологических, правовых и научных подходов. Одним из важнейших, определяющих шагов является выбор правильных учений о стратегии развития человечества.